

„RECOMANDĂRI“ LA UNIVERSITATE...

VIRGIL I. BĂRBAT
PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN CLUJ

BCU Cluj / Central University Library Cluj

CLUJ

Tipografia „CARTEA ROMÂNEASCĂ” S. A.

1980

C. 13,945

„RECOMANDĂRI“ LA UNIVERSITATE...

VIRGIL I. BĂRBAT
PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN CLUJ

BCU Cluj / Central University Library Cluj

CLUJ

Tipografia „CARTEA ROMÂNEASCĂ” S. A.

1980

C. 13,745

6335

DE ACELAȘ AUTOR:

Der VII. Kongress der internationalen Instituts für Soziologie, Dr. *Virgil Bărbat* und Dr. *Eletheropulos*, 1909, Leipzig.

Nietzsche, tendances et problèmes, 1911. Rascher & C-ie. Zürich und Leipzig.

„**Naționalism sau Democrație?**“ 1911, Socec, București.

Religia Viitorului, de *C. Eliot*. Traducere din engleză și cu o prefață, de *Virgil I. Bărbat*, 1913, Ancora, Brăila.

Imperialismul american, 1920, Cartea Românească, București.

Extensiunea Universitară, 1926, editura „Extensiunea Universitară“, Cluj.

Premisele Umane ale Culturii moderne, 1927, editura „Extensiunea Universitară“, Cluj.

Dinamism Cultural, 1928, editura Librăriei Lepage, Cluj.

Exproprierea Culturii, editura Librăriei Lepage, Cluj.

Comunicare făcută la conferința internațională a „Asociații universale pentru educația adulților“, August, 1929, Cambridge, Anglia. (Extras din Anuarul Universității din Cluj, 1928/29.) Tipografia Națională, Cluj.

JUSTIFICAREA ACESTEI PUBLICAȚII

In ziua de 20 Martie, anul curent, Consiliul Facultății de Litere și Filosofie al Universității din Cluj, a discutat chestiunea ocupării conferinței înființată anul acesta pe lângă catedra de Logică și Istoria filosofiei.

Au fost doi candidați: domnii C. Sudețeanu și D. D. Roșca.

Consiliul a recomandat pe d. D. D. Roșca.

La ședința de atunci, mi-am luat angajamentul, față de Onor. Consiliu, să public „observațiile”, pe care am găsit de cuviință să le fac cu prilejul discuțiilor ce au avut loc. Paginile ce urmează conțin acele observații.

Cu această ocazie, îmi permit să exprim părerea că, în viitor, ar fi bine să nu se poată face nici o numire în corpul profesoral al Universității, fără a se publica rapoartele și observațiile prezentate în scris — cum a fost cazul de față — de profesori, precum și toate părerile și discuțiile, în forma lor primă, din consiliu, în legătură cu numirea respectivă și cu respingerea celorlalți candidați. Lucrul acesta s'ar putea face în Anuarul Universității, sau în publicații speciale și el ar constitui o garanție mai mult de obiectivitatea, care trebuie asigurată cel puțin la școala cea mai înaltă a țării.

Cluj, 3 Aprilie 1930.

V. I. BARBAT.

Câteva observații cu ocazia cererilor domnilor C. Sudețeanu și D. D. Roșca pentru a ocupa conferința de filosofie, nou creiată la facultatea noastră.

La d. Sudețeanu mă voi opri puțin. Dsa este docent¹⁾ practicant de câțiva ani la Cluj și-l cunoaștem cu toții. În ceea ce mă privește, ași observa numai că, întrucât pe vremea când a urmat dl Sudețeanu universitatea din București, sociologia avea un caracter mai mult filosofic, ceea ce este o slăbiciune astăzi, din punct de vedere al unei activități sociologice, constituie poate un avantaj în cariera strict filosofică, pentru care este mai pregătit și de care se apropie acum. BCU Cluj / Central University Library Cluj

Asupra calităților sale de profesor nu este nevoie, cred, să insist, dl Sudețeanu fiind un pedagog apreciat aici în Cluj.

Acestea nu sunt, bine înțeles, decât sugestii, cari n'au pretenția de a se substitui părerilor dlui profesor de specialitate și nici hotărârii onoratului consiliu. Ele doresc numai să fie luate în considerație.

În ceea ce privește pe dl D. Roșca, voi face observațiile mele cu aceleași rezerve și exprimând aceeași dorință.

Adaug cu privire la ultimul d. candidat, că deși ne vom opri la lucrarea sa principală, care este și teza de doctorat, observațiile noastre nu pun în discuție doctoratul în sine. El vine dela o universitate — cea din Paris — prea vestită prin seriozitatea muncii săvârșită acolo, spre a ne gândi la așa ceva.

Dar dacă un doctorat consfințește o oarecare muncă, el nu este și un certificat de intrare pe toate porțile vieții²⁾. În spiritul acesta

¹⁾ Dl Sudețeanu este actualmente docent pe lângă catedra de Sociologie.

²⁾ Distanța aceasta este destul de naturală, dat fiind că titlul de doctor, ca atare, nu dă dreptul de a fi și profesor universitar!

ne vom permite deci, să judecăm lucrarea principală a dlui candidat D. D. Roșca: „*L'Influence de Hegel sur Taine théoricien de la connaissance et de l'art*“¹⁾, încercând să arătăm dacă ea îi dă dreptul sau nu, să intre, chiar de pe acum, în cadrul profesoral al unei universități.

În calitate de profesor, însărcinat și cu lecțiile de estetică, m'am oprit în special la partea care, în lucrarea dlui D. D. Roșca, tratează acest subiect. Procedând astfel, nu însemnează că risc să fiu nedrept cu teza principală a lucrării în discuție.

Ceeace voiește, în adevăr, să arate d. Roșca, este influența lui Hegel asupra lui Taine. Referindu-se la tot cuprinsul tezei sale de doctorat, d. Roșca ne spune, spre sfârșit: „Toate acestea ne dovedesc că, printre influențele numeroase pe care le-a suferit Taine, aceea a lui Hegel ține primul loc... Mai mult chiar, adaugă dsa, am putut constata că dacă facem abstracție de influența hegeliană, riscăm să nu pătrundem sensul adevărat al gândirii lui Taine“.

„Cazul acesta se prezintă, încheie d. Roșca, pe o scară și mai întinsă, atunci când studiem sistemul estetic a lui Taine“!

Teza dlui Roșca se va verifica deci mai bine decât ori unde în partea referitoare la estetică, partea la care ne vom limita și noi.

De altfel, urmând trimiterile dlui Roșca, vom face incursiuni în capitolele centrale din teoria cunoștinței, așa încât concluziile noastre nu vor fi date fără a se considera, într'o măsură oarecare, întreaga lucrare.

I. P r o b l e m a.

Dar, înainte de a trece mai departe, să ne oprim un moment la preocuparea dlui Roșca. — „Am arătat, spune dsa, că a existat o acțiune puternică a lui Hegel asupra lui Taine și că această acțiune nu s'a exercitat numai în cutare sau cutare punct al doctrinei autorului „Inteligenții“, ci că a existat o influență suverană, care a lucrat asupra fondului însuși, asupra spiritului general al acestei lucrări“ (409). O constatare ce nu-l împiedecă, este drept, pe d. candidat să declare, două pagini mai departe, că „cu toate acestea, dacă influența hegeliană asupra autorului „Inteligenții“ este imensă în ceeace privește întinderea, ea este cu mult mai puțin mare în adâncime“ (411)²⁾.

¹⁾ Librairie Universitaire J. Gamber, 1928, Paris.

²⁾ Din cele ce vor urma, vom avea prilejul să vedem cum d. D. D.

În decursul observațiilor noastre vom mai avea prilejul să revenim la felul acesta de argumentare, oarecum impresionistă a dlui candidat.

Referitor la estetică, avem următoarele precizări, relativ la scopul urmărit de d. Roșca. „M'am mărginit“, spune d. Roșca, „numai să arăt că toate ideile importante profesate de Taine în estetică, îi veneau în linie dreaptă dela Hegel“ (404).

Afirmație, pe care d. Roșca o completează mai departe cu altă idee, la care ne vom opri deasemenea în decursul observațiilor noastre.

„Așa dar, zice d. candidat, ideea centrală a esteticii lui Hegel, idee singular de îndrăzneată, idee pentru care Taine a fost atât de combătut, apare la Hegel mai puțin abstractă, mai puțin preconcepută și mai puțin susceptibilă de a fi refuțată, decât la discipolul său. Iar aceasta din cauză că, la Hegel ea este menținută de structura întregului sistem metafizic al marelui dialectician, acesta servind drept premisă esteticii sale“ (407).

Și aici deci, o limitare, indirect mărturisită, a influinței covârșitoare suferită de Taine, influență afirmată mai înainte, iar în același timp un omagiu abia voalat la adresa lui Hegel. La punctul acesta din urmă ne oprim puțin acum.

II. Greșeli de atitudine.

O calitate esențială, fără de care nu se poate concepe un profesor, este spiritul de dreptate față de ideile pe care le expune. Un profesor poate avea predilecții pentru un gânditor sau altul și are dreptul să le exprime. Dar el n'are dreptul să le strecoare pieziș în sufletul tineretului. Prin aceasta păcătuiește împotriva funcțiunii lui, care este aceea de a prepara judecata clară și cinstită a tinerilor studenți. Veți judeca singuri măsura în care d. candidat Roșca împlinește această cerință.

Roșca nu poate susține în nici un punct identitatea *fondului* ideilor lui Taine cu aceea a Ideilor lui Hegel, iar în ceea ce privește *întinderea* influenței, pe care cel din urmă ar fi avut-o asupra celui dintâi, vom putea constata că problemele pe care d. candidat le consideră drept proprietatea patentată a metafizicianului german, erau în curs de mult uneori în lumea întreagă și mai ales în Franța. A spune în cele din urmă, că influența lui Hegel a fost mare în *întindere* și mică în *profunzime*, însemnează deci a nu spune nimic, ci a te juca cu vorbele mari.

Pentru dsa, nu este adevărat numai că Taine este hegelian, în tot ce are el mare, și nehegelian în tot ce este slab în doctrina sa, dar însuși filosoful francez se socotea, după d. Roșca, drept hegelian. În lucrarea dlui candidat Roșca sunt numeroase pasagiile în care ni se spune, direct, că Taine „considerându-se drept discipolul lui Hegel“ (218) sau, indirect, „Taine a fost mai puțin hegelian decât gândea el și decât nu înceta de a afirma chiar el“ (195), sau „acest sistem — al teorii cunoștinței — este mai puțin hegelian decât credea însuși Taine“ (412) ... fragmente de fraze sau fraze întregi, care tind să arate că Taine chiar se socotea drept hegelian.

D. candidat merge încă și mai departe. Atunci când ideile lui Taine sunt și pentru dsa, vădit altele decât ale lui Hegel, suntem informați că este vorba de „acele elemente din gândirea filosofului german, pe care autorul *Positivismului englez*, fără să-și dea seama, nu și le-a asimilat“ (283).

Iar atunci, când ideile celor doi filosofi sunt, după d. Roșca, identice, Taine nementionând însă izvorul, ni se dă următoarea explicație: „Nementionând nici o singură dată numele lui Hegel în marele său tratat asupra frumosului (e vorba de „*Filosofia artei*“ — nota subsemnatului —) el (Taine) lucrează într'un fel oarecare, cu Hegel“ (351).

După ce deci Taine ne este prezentat drept un ecou a lui Hegel, drept un om care nu poate înțelege însă întotdeauna pe maestrul său și care se folosește apoi de acesta fără a-i pomeni numele în unele opere ale sale, rămânem cu impresia vădită că Taine a fost un „plagiator“ și dacă d. Roșca nu pomeneste cuvântul, suntem îndemnați s'o facem în locul său.

„Teama de a fi considerat drept un spirit care procedează prin „abstracții subite“, ca să întrebuițăm una din expresiile sale (ale lui Taine; nota subsemnatului) și dorința ... de a trece drept om de știință, care, expune cetitorilor săi rezultate pozitive ... produsera în spiritul său iluzia că el era de fapt ceea ce dorea. De aceea limbajul pseudo-științific în care el căuta să-și învaluiască — așa zice chiar în care el căuta să-și ascundă — gândirea sa hegeliană, limbajiu care o ascunde într'un chip stângaci“ (406).

În fața acestui portret, puțin onorabil pentru Taine, îl avem pe acela al filosofului german, care, cum vom vedea, este inițiatorul tuturor ideilor mari ale gânditorului francez și care, după credința intimă a dlui Roșca, este și inițiatorul unei concepții adevărate asupra lumii. Dăm deocamdată un text general. „Cu alte cuvinte Taine, supunând gândirea lui Hegel exigențelor proprii sale gândiri.

o transpune din planul în care ea pretinde să se miște, plan al rațiunii concrete, care vrea să înțeleagă iar nu să escamoteze diversitatea și schimbarea“ (412—413). Taine vrea deci să escamoteze, atunci când se depărtează de Hegel; filosoful german nu! El dă explicația adevărată a diversității și a schimbărilor din natură. Repetăm, vom reveni, rând pe rând, la meritele de inovator ale lui Hegel, pe care i le dă d. Roșca.

Deocamdată semnalăm numai unele elemente, pe care se sprijină afirmațiile defavorabile lui Taine, considerat ca elev a lui Hegel.

Ați văzut că d. Roșca se plânge că în unele lucrări și anume în acelea din a doua parte a vieții sale. Taine nu mai pomenește de Hegel, deși, după dsa, îl folosește mereu și-l adoptă.

Punctele de plecare ale dlui candidat sunt: „*Caietul din tinerețe*“ al filosofului francez, care conține însemnările studentului Taine și „*Corespondența*“ sa, fiind în genere folosite și aici scrisorile din prima parte a vieții lui Taine. Domnul Roșca dă în câteva locuri — rar — și texte din chiar operele lui Taine, „texte“ în care acesta ar recunoaște hegelianismul său. Observăm însă că și în aceste cazuri este vorba de opere din tinerețe și că în orice caz textele citate nu dovedesc ceace dorește d. candidat!

Vorbind, de exemplu, de *legea unică* la care poate ajunge metafizica, după Taine, pornind de la legile speciale și multiple ale elementelor din care se compune universul, d. Roșca ne spune că „în opoziție cu studiul asupra lui Stuart Mill, unde legea unică este formulată ca un ideal, ce ar putea fi realizat de către un mare metafizician al viitorului și unde, în ultima analiză, ea este dată drept punctul terminal logic și ca realizare supremă a postulatelor fundamentale ale propriei filosofii a lui Taine, în *Filosofii clasici* se afirmă explicit că legea unică, așa cum am văzut-o, nu este decât Ideea lui Hegel! Jos, în notă, d. Roșca citează acest fragment din prefata lui Taine, la cartea sa „*Filosofii clasici*“: „Telle est l'idée de la nature exposée par Hegel“ (83).

Taine recunoaște deci că este hegelian!

La finele volumului în chestiune, — „*Filosofii clasici*“ — a lui Taine găsim următorul pasaj — „Obiectul final al științei este această lege supremă...; metafizicienii încearcă s'o definească fără a trece prin experiență și dintr'odată. Ei au tentat aceasta în Germania cu o îndrăzneală eroică, un geniu sublim și cu o imprudență și mai mare decât geniul și îndrăzneala lor. Ei s'au ridicat dintr'o săritură la legea primă și închizând ochii față de natură, ei au încercat

să regăsească, printr'o deducție geometrică, lumea pe care ei n'o priviseră. Fără ajutorul unor notații exacte, lipsiți de analiza franceză, ridicați de la început în vârful prodigioasei piramide ale cărei trepte ei nu voiseră să le ridice, ei au suferit o mare cădere...“ — *Taine* — „*Les philosophes classiques*“ — (369—70).

Din textul acesta se vede că Taine, în acelaș volum, nu este atât de hegelian, cât ne spunea d. Roșca! Iar nouă ne este greu să credem că de la prefață până la finele lucrării, Taine a uitat ce spusese în cea dintâi. Dacă privim, de altfel, citatul dlui Roșca, luat din prefață, împreună cu contextul și raportăm totul la conținutul întregului volum, contradicția dispăre, iar Taine nu mai este nici la început atât de hegelian cât s'ar părea! „De felul acesta este — spune Taine în „*Filosofii clasici*“ — ideea de natură expusă de Hegel, prin mijlocirea miriadelor de ipoteze, prin întunecimile de nepătruns ale stilului celui mai barbar și prin răsturnarea complectă a mișcării naturale a spiritului“ (*Taine, Ibid., X*). În prefața deci, la care se referă dl Roșca și anume imediat după cuvintele citate de dsa, sunt cuvintele pe care le-ați văzut: „stil barbar“, „răsturnarea complectă a mișcării spiritului“, „miriade de ipoteze“ și care n'arată, nici ele, o acceptare nelimitată a hegelianismului!

Mai mult încă. Cu o pagină înainte, în aceeași prefață, Taine zice: „De aceea, dincolo de toate aceste analize inferioare, numite științe și care reduc toate faptele la câteva tipuri și legi particulare, poate să existe o analiză superioară numită metafizică și care ar reduce aceste legi și aceste tipuri la o formulă universală oarecare“. Cu o pagină înainte, prin urmare, de aceea de care se folosește d. Roșca, găsim tocmai ideile pe care dânsul zice că Taine nu le are decât în lucrarea asupra lui Stuart Mill. Dar pentruca să nu rămână nici o îndoială, trimitem pe iubitorii de adevăr din nou la finele volumului, din a cărui prefață d. Roșca ia rândul în chestiune și acolo ei vor găsi următoarele:

După ce arătase cum procedează știința din sinteze în sinteze tot mai mari, până ajunge la legea care însemnează esența unui grup mare de fapte, esența unui popor, Taine continua: „Presupuneti acum că această muncă este îndeplinită pentru toate popoarele și pentru toată istoria, pentru psihologie, pentru toate științele morale, pentru zoologie, pentru fizică, pentru chimie, pentru astronomie. Din momentul acela, universul, așa cum îl vedem, dispăre. Faptele s'au redus, locul lor l-au luat formulele; lumea s'a simplificat, știința este gata“... „Noi descoperim unitatea universului... ea nu vine de la un lucru extern, străin lumii, nici de la un lucru

misterios, ascuns în lume. Ea vine dela un fapt general asemănător cu celelalte, lege generatoare din care sunt deduse celelalte, în tocmă după cum din legea atracției derivă toate fenomenele greutății... Scopul final al științei este această lege supremă..." — Taine, *Les Philosophes classiques* (368—369).

Cum vedeți nu este nici o deosebire între ideile expuse de Taine în „*Filosofii clasici*“ și cele pe care d. Roșca ne spune că filosoful francez le apără atunci când va vorbi despre Stuart Mill. Diferența despre care vorbește d. Roșca provine numai din faptul, că, lăsând la o parte tot ce mai spune Taine, în lucrarea citată, referitor la *legea unică* a universului, trecând sub tăcere și toate pasagiile, chiar și pe acela pe care-l găsim imediat după cel folosit de dânsul și citând numai cuvintele: „Telle est l'idée de la nature exposée par Hegel..." d. candidat dă acestui — *telle* — înțelesul de — *celle-ci* —, (aceasta), atunci când este evident, din toate contextele, că el însemnează — *pareille* — (o astfel de), propoziția întregă având sensul că: „O astfel de idee este aceea a lui Hegel“.

Să nu uităm, de altfel, că Taine a publicat prima ediție a „*Filosofilor clasici*“ când avea 29 de ani și că lucrările lui mai mari încep abia 7—8 ani mai târziu. Iar dacă totuși, nici în lucrarea citată de d. Roșca nu găsim mărturisirea pe care o caută dânsul, nu trebuie de voim să fim dreپți, să ne folosim, spre a afirma hegelianismul lui Taine, nici de „*Insemnările*“ și „*Scrisorile*“ din epoca anterioară acestei publicații. După mărturisirea unui german chiar, profesorul Curtius, dacă este adevărat că Taine a rămas mereu credincios maestrului său din adolescență, publicând în 1870 un apel în „*Le Temps*“, pentru ridicarea unui monument în amintirea lui Hegel, la Berlin, aceasta dovedește mai mult nobleța sufletului său decât altceva, dat fiind că, după cum ne declară acel profesor german, pe măsură ce înainta în ani, filosoful francez se depărta de idolul său din tinerețe.

Lăsând la o parte chestiunile de interpretare, nu putem trece deci cu vederea afirmația tendențioasă că Taine s'a recunoscut adeptul lui Hegel. Di D. D. Roșca începe prin a stabili o inferioritate inițială, a lui Taine față de Hegel, inferioritate strecurată în conștiința cititorului mai mult prin insinuații, iar în schimb Hegel este dat indirect ca intangibil.

Aceasta este o practică nerecomandabilă pentru un viitor profesor.

III. Greșeli și omiteri în tratarea fondului.

Să trecem acum la fondul chestiunii: *Influența lui Hegel asupra esteticianului Taine.*

Teza dlui D. D. Roșca este că, în lucrările sale referitoare la artă, Taine, pretinde că pornește dela fapte, spre a ajunge la legi. În realitate, ne spune d. candidat, el pleacă dela idei a priori, faptele servindu-i numai ca dovezi în sprijinul acestor teze.

Afirmația aceasta, pe care au mai făcut-o și alții înainte, ne interesează relativ mai puțin aici. Principalul este că tezele în chestiune, ideile principale în materie de estetică, sunt luate din Hegel. Așa susține, cel puțin, d. D. D. Roșca.

Vom lua pe rând aceste puncte, începând cu felul în care d. D. D. Roșca susține apriorismul lui Taine în estetică.

Este drept, afirmă d. candidat, că în a doua ediție a lucrării sale asupra lui La Fontaine, Taine așează materialul așa fel încât să ai impresia că legile ies din fapte (340). Dar în prima ediție, teoria, este așezată înaintea faptelor, iar această ediție „convine mai bine decât prima formei chiar a spiritului autorului ei și o reflectează mai fidel“ (341), adaugă d. Roșca, fără să ne spună ce-l face pe dânsul să creadă că știe mai bine decât însuși Taine, ceiace-i convine mai mult spiritului acestuia din urmă. E un fel de a proceda des întrebuițat de d. D. D. Roșca și care consistă în a afirma un lucru și a crede că prin aceasta l-a și dovedit. E destul, pentru moment, să reținem însă că Taine, după dsa, va rămânea pentru totdeauna un spirit adânc logic, deși va căuta să disimuleze acest caracter, sub aparențe pseudo-științifice“ (354). Taine a rămas până la sfârșit un metafizician, adaugă d. candidat, iar doctrina sa științifică „nu este decât o mască“ — „trompe-l'oeil“ — (343). „Excursiile istorice, în care se aventurează, sunt numai exemple care ilustrează o teză“ (405). În treacăt, observăm că d. D. D. Roșca face această afirmație, după ce, aiurea, ne spune că materialul istoric de care se servește Taine, nu va fi luat în considerație în lucrarea sa.

Filosofia artei într'un cuvânt, așa cum ne-o dă gânditorul francez, nu este o lucrare de știință, pornind dela fapte și ajungând la legi, ci demonstrarea ideilor lui Hegel (347), mai adaugă d. candidat.

Luată de ex. lucrarea fundamentală de estetică a lui Taine, zice d. Roșca, anume „*Filosofia artei*“ și vedeți cu ce începe autorul „Titlul capitolului I“ (Natura operei de artă), nu indică el singur, dela început, că Taine operează conform „metodei de construcție“?

Prima chestiune prin care se deschide un curs de estetică, zice el (Taine), este definiția artei. Această problemă însă, într'o lucrare științifică, n'ar fi trebuit să fie la urmă, se întreabă d. Roșca? (346).

În legătură cu cele de mai sus, observăm că Taine, în capitoul semnalat, anunță — p. 1 — că va face un curs de *istoria artei*. Ar putea fi deci foarte natural să precizeze, 14 pagini mai departe, natura obiectului de a cărui istorie se va ocupa, fără a presupune, pentru aceasta, existența unui spirit ~~Metafizic~~ logic, etc... Dar aceasta este, cum am spus, o chestiune secundară: ceea ce voințe să arate în primul rând d. D. D. Roșca este faptul că metafizica lui Taine este luată dela Hegel.

Care este deci, după Taine, scopul artei, se întreabă d. Roșca? Nu ne oprim la definițiile, pe care dsa le găsește în „*Caietul din tinerețe*“ și în „*Corespondența*“ filosofului francez și ajungem la „*Filosofia artei*“, lucrarea fundamentală, cum știm, în materie de estetică, unde găsim că: „*Arta are drept, scop să manifesteze caracterul esențial sau cel puțin vre-un caracter important și notabil*“... (357—358). Iar toată chestiunea va fi acum să vedem ce a înțeles Taine, atunci când a spus că scopul artei este să redea un *caracter esențial* al unui obiect oarecare. A înțeles el, prin aceasta, același lucru ca Hegel, (atunci când acesta vorbește de *Esența* lucrurilor, *Esență* care, după el este redată în artă? În cazul acesta filiația ar fi evidentă.

Din cele ce vor urma în paragraful acesta, vom vedea, întâi, că d. candidat nu poate dovedi că esența despre care vorbește Taine, în *teoria cunoștinței*, este identică cu *Esența* din filosofia generală a lui Hegel. În al doilea rând, vom vedea, în ceiace privește esența despre care vorbește Taine în *estetica sa*, că este definită de acesta, în mod precis, cu elemente istorice, umane, independent de teoria asupra esenței, din teoria cunoștinței; un punct pe care d. D. D. Roșca îl lasă aproape neatins, sau îl „escamotează“, ca să-i aplicăm dsa felul său de a vorbi despre filosoful francez!

Este drept că Taine a combătut toată viața sa, zice d. D. D. Roșca, ideea de *Esență*, dar trebuie să precizăm care este *Esența* combătută de el. Cu această chestiune intrăm într'o problemă din teoria cunoștinței și anume ne oprim la paragraful rezervat, în lucrarea dlui candidat Roșca, *Problemei esenței*.

De reținut este că în paragraful corespunzător, deși este vorba de o problemă din teoria cunoștinței, d. D. D. Roșca începe cu un text luat din „*Literatura engleză*“. „*Luați un animal, zice Taine, o plantă, un sentiment, o figură geometrică, un obiect sau un grup*

oarecare de obiecte. Obiectul are, fără îndoială, proprietățile sale; dar el are și *esența* sa. El se *manifestă* în afară printr'o mulțime nesfârșită de *efecte* și de *calități*, dar toate aceste feluri de a fi, sunt *urmările* sau *opera naturii sale intime*. În obiect există un oarecare fond ascuns, singurul primitiv, *singurul important*, fără de care el nu poate *nici să existe, nici să fie conceput* și care constituie *ființa și noțiunea sa...*" (201. Sublinierile sunt ale dlui Roșca). Observăm că acest text luat izolat, nu ne spune nimic, cu privire la întrebarea de mai sus: ce este pentru Taine *esența* unui lucru? Considerat în raport cu lucrarea întregă asupra artei (textul este luat din: *Literatura engleză!*), el va căpăta, vom vedea, alt înțeles decât *Esența* lui Hegel, cum socotește d. D. D. Roșca.

Dela volumele asupra Literaturii, d. Roșca trece, spre a dovedi ce înțelege Taine prin *esență*, la veșnicul „*Caiet din tinerețe*“ — „scris pe când Taine era încă elev la Școala Normală“ (202), în care d. candidat găsește că filosoful francez credea că știința „trebuie să clădească pe absolut“ (202). *Absolutul* acesta va putea și el să nu fie, în cele din urmă, identic cu acela a lui Hegel, să nu aibă chiar nimic suprasensibil în el, cum vom avea ocazia să vedem.

După „*Caiet*“, d. Roșca, face din nou apel la „*Corespondență*“, unde dsa crede că găsește idei analoage (203), atunci când Taine scrie că el concepe absolutul ca o „*uniune a esenței și manifestării*“, idee care ar aminti o teorie fundamentală a lui Hegel, la care ne vom opri mai încolo, dar care ar putea fi începutul unui punct de vedere personal și francez, cum iarăși vom vedea mai târziu.

După această incursie, în acea parte din moștenirea lui Taine, în care ar fi fost să căutăm mai puțin ca oriunde ideile sale definitive asupra unei probleme centrale din teoria cunoștinței, d. D. D. Roșca, ne spune care sunt ideile lui Hegel relativ la *Esența* lucrurilor, iar apoi se întoarce din nou la texte din „*Literatura engleză*“ (294) pentru a reveni la „*Corespondență*“ (205)¹⁾, când găsim și fraza: „vedem deci că formulele lui Taine, pe care eu le-am numit laconice, nu exprimau numai idei luate dela Hegel, ci sunt concepute și într'un stil hegelian“. Aceasta, după citate din Literatură, din Caiet și din *Corespondență*!

1) În paragraful referitor la *Problema esenței*, d. D. D. Roșca citează în șase pagini (202—207) de patru ori corespondența lui Taine. Toate aceste citate, la paginile 202, 205 și 207 sunt luate din volumul I al corespondenței lui Taine, volum care cuprinde scrisorile sale până la etatea de 25 de ani și toate citatele se reduc la unul singur, luat dela pagina 117 a acestui prim volum!

La pag. 207 se revine la „*Caietul din tinerețe*“, pentruca în fine, în două jumătăți de pagină, să fie pomenită din nou, alături de „*Literatură engleză*“, de „*Filosofii clasici*“ și opera fundamentală a filosofiei lui Taine, „*Inteligența*“. Aici, altfel decât atunci când era vorba de „*Caiet*“, etc. . . . d. D. D. Roșca nu dă decât un text, pe care nici nu spune de unde-l, ia: „... În psihologie ca și în fiziologie, ca și în chimie, ca pretutindeni, a găsi esența, înseamnă a raporta un fapt la faptele care-l compun și la care se reduce“. Rezumând cele două jumătăți de pagină, d. D. D. Roșca ne spune că Taine, în „*Inteligența*“, continuând pe hegelianul normalist din „*Caiet*“, afirmă că noțiunea care redă „esența“ și „manifestațiile“ unui obiect sunt legate, pentrucă „datele reale pe care le desemnează sunt și ele legate. Cunoștința capătă în felul acesta o valoare absolută și o extindere infinită“ (208).

Pasajul din Taine ales și dat mai sus, poate să nu însemneze, izolat, nimic, decât recapitularea unei practici curente, în orice știință, unde a cunoaște un lucru înseamnă a-l raporta la legile mai mari în care poate fi încadrat. Nu se vede, în nici un caz, cum Taine, în pasajul citat, a voit să spună că a cunoaște esența unui lucru înseamnă a-l raporta la o *Esență*, identică cu aceea a lui Hegel, sau la ceva, cel puțin, care să aibă un caracter absolut în înțelesul hegelian, căci acesta este punctul de discuție.

Căci, dacă ne referim, de fapt, la Taine, autorul „*Inteligenții*“, lăsând la o parte „*Caietul*“ și „*Corespondențele*“ cu texte „laconice“, cum zice d. D. D. Roșca, găsim indicații tocmai opuse celor dorite de tânărul candidat. Ca exemplu vom da un singur citat, pe care d. D. D. Roșca-l cunoaște, de sigur, pentrucă dânsul pomeneste într'un loc de împotrivirea pe care o face Taine lui Mill, în ceea ce privește limitele științei. Referindu-se la ideea filosofului englez, pomenit mai sus, că știința noastră nu poate pretinde să fie universală, dat fiind că fenomenele pot avea alte caractere în alte lumi stelare decât în a noastră, Taine spune (*Intelligence*, II, 451) că lucrurile nu stau așa. „În adevăr, ne spune el, ajunge pentru aceasta ca compuşii reali, depărtați sau apropiați, să intre în cadrele noastre matematice și ei intră în mod fatal, îndată ce au un număr, o situație, o formă, o masă, îndată ce sunt supuși unor forțe, adică unor condiții oarecare de mișcare“. Ce înseamnă însă aceasta decât că universalitatea, absolutul legii la care ajunge Taine, este în funcție de om și de natură, aceasta neputând fi concepută altfel decât ca având o situație, o formă, o masă, etc.? . . . Este însă Universalismul acesta hegelianism? Nu este el tot *legea unică*, la

- care putea ajunge metafizicianul, pornind dela știință, așa cum am văzut în „*Filosofii clasici*“? Iar dacă Taine trece dincolo de „aparențele“ lui Kant și de „faptele“ pozitivismului, însemnează aceasta că a ieșit din „om“ și din „natură“ spre a trece în spiritualitatea independentă a lui Hegel? Nu este absolutul său mai curând afirmația că în afară de „om“, „natură“ și de apropierea acestor termeni prin știință, nu există alt domeniu și alt drum?

Di D. D. Roșca simte și dânsul că ar mai trebui spus ceva în sprijinul tezei sale și de aceea-l vedem, într'un alt paragraf, punând față în față pe Taine și pe Kant, și încercând să arate că *legile* celui dintâiu nu sunt subiective ca ale celui din urmă și că deci concepția finală — adică *esența* lumii — a filosofului francez este altceva decât o sinteză umană.

Realitatea la care ajunge filosoful francez, ne spune d. D. D. Roșca, nu este aceea a lui Kant. Acesta din urmă crede că în cunoștință noi nu ajungem decât la fenomene, esența lucrurilor, *numenul*, rămânându-ne necunoscut. „Taine, de acord cu Hegel și reclamând autoritatea acestuia (*Filosofii clasici*)“, (Vezi ce am spus însă noi mai sus despre citatul din „*Filosofii clasici*“ —; nota subsemnatului), aruncă *numenul* lui Kant, considerat ca necunoscut dar îl admite în mod expres ca cunoscut și prin aceasta chiar introduce absolutul în fenomen: „...sunt esențe, dar aceste esențe nu sunt decât fapte“. „In felul acesta, sfârșește d. D. D. Roșca, caracterul absolut pe care el (Taine) voeste să-l conserve cunoștinței este salvat“ (208—209).

Ne permitem să observăm, că noi nu vedem de unde scoate d. Roșca concluzia sa și mai ales caracterul hegelian al conceptelor lui Taine. In genere, în această chestiune, de altfel ca și în alte locuri, interpretarea poate fi alta decât a dlui Roșca și dânsul chiar pomeneste pe G. Barzellotti, care susține că Taine este un fenomenalist. „Dar eu nu cred, că se poate susține, că doctrina lui Taine este un fenomenalism“, zice d. Roșca... Acest „*eu nu cred*“, pare un argument destul de puternic, pentru moment cel puțin, dlui Roșca, pentru că dânsul să afirme apoi: „Aceasta însemnează că Taine nu este nici discipolul lui Renouvier, nici discipolul lui Kant, a lui Comte sau a lui Spencer; el este cu atât mai puțin discipolul lui David Hume, cum susține Barzellotti“ (209—210).

„Pe de o parte, zice d. Roșca, Taine înlătură cu fenomenistii *numenul*, dar — și aceasta este important — el nu-l înlătură decât în măsura în care, prin acest termen, se înțelege ceva care, constituind de fapt fondul realului, este totuși inaccesibil cunoștinței; pe de altă parte, Taine acceptă, cu fenomenaliștii, *numenul*, dar, în

opozitie cu aceștia, el nu-l primește decât în măsura în care poate fi cunoscut, decât atât cât se înțelege, prin acest termen, esența inteligibilă a lucrurilor, esență care este, după cum am văzut în capitolul II, rațiune, concept.

Aceasta este însă tocmai doctrina esenței expusă de Hegel în a doua edițiune a *Logicei* sale“ (210), adică doctrina Ideilor.

Iată-ne la o răscrucă și reîntorși la o problemă pe care am discutat-o adineaori. Dl Roșca, pentru a dovedi că Taine a împrumutat teoriile sale estetice dela Hegel, ne trimisese la locul, unde d. sa se ocupă de teoria cunoștinții, unde urma să vedem că *esența* despre care ne vorbește Taine, atunci când expune teoria artei, este *Esența* despre care ne vorbește Hegel, în *Metafizica* sa. Aici am văzut însă deschizându-se mai multe drumuri. Unul este acela indicat de d. Roșca. Dsa, la sfârșitul paragrafului respectiv, care are drept argument hotărîtor mai mult *credința* sa, ne trimite la alt capitol, în care dânsul, în cele din urmă, caută să pună față în față *Ideile* lui Hegel cu *conceptele* lui Taine. În felul acesta se va putea vedea mai bine dacă *esența* despre care vorbește filosoful francez este aceea a filosofului german și dacă ei pornesc deci, în artă, dela același element. Vom face deci și acest înconjur.

În ceiace privește „Ideea“ lui Hegel, d. Roșca are o interpretare diferită de aceea a lui Boutroux, V. Hartmann, Fischer, Ueberweg, Erdmann, Taine, după cum ne înștiințează chiar dânsul. Observăm în treacăt că d. candidat nu ne spune, dacă este și singurul sau primul de acea părere. Revenind, găsim că atunci când este vorba de Hegel, după interpretarea dată de d. Roșca: „Ideea concretă este sinteză de determinații diferite...“ (187). În alt loc: „noi constatăm că Ideea în sine și Ideea exteriorizată (natură) nu sunt considerate de el (Hegel) decât ca momente, necesare, dar relative, ale Ideei absolute, ale Ideei concrete, a cărei esență consistă tocmai în aceea că ea afirmă termeni diferiți“. Particularul, natura, nu sunt deci simple aparențe și nu este adevărat, ceiace susține Taine, că la Hegel există numai universalul, logicul (189).

Este exact, zice d. candidat, „că Hegel ne spune că ființa materială, ființa dată, nu este adevărată. Dar el (Hegel) adaogă că, considerat ca moment al Ideei concrete, sau ceiace însemnează același lucru, ca aspect relativ, parțial al Totului, ea este adevărată și necesară“.

Aceasta însemnează că „momentul „natură“ al Ideilor absolute nu poate fi „scos“ analitic din momentul său „Idee în sine“, Idee

considerată logic, ci el este afirmat printr'un act sintetic al spiritului" (190).

Atunci deci când spiritul trece dela momentul logic al Ideei concrete la momentul natură al acesteia, pasul acesta nu se face ca dela *acelaș la acelaș*, — *du même au même* — ci ca dela *acelaș la celălalt*, — *du même à l'autre* — sau mai precis de *la acelaș la celălalt* (fel al) *său — du même à son autre* — (190—191).

Spuse lucrurile ceva mai omeneste, din punctul de vedere ce ne privește aici, rândurile de mai sus ar însemna că, pentru Hegel, știința, în înțelesul logic al cuvântului, nu ne poate duce la cunoașterea esenței naturii. Ca atare, noi nu vom putea pretinde să ajungem la Legea unică absolută a universului, — dacă această lege absolută însemnează ceva și dacă ea este accesibilă omului! —, pe cale intelectuală, pornind dela știința naturii. Pentru a ajunge la această lege este nevoie să intrăm în contact cu Spiritul Absolut, care este gând și natură și numai așa putem urmări, din treaptă în treaptă. Esențele lucrurilor, până vom ajunge la *Esența Totală* a lumii. Acesta este Hegel cel adevărat, ne spune d. D. D. Roșca. Taine îl înțelege însă altfel, zice d-sa.

Pentru filosoful francez, sistemul lui Hegel este un panlogism. După Taine, Absolutul este format numai din *acelaș* și va putea fi deci definit prin identic. „Negândind ca adevăratul Hegel, ci ca un Hegel interpretat în conformitate cu înclinările propriului său suflet, ... autorul *Positivismului englez* a crezut că poate „construi“ Absolutul numai cu *acelaș*“ ... (192), adică cu idei logice. „Legea unică a lui Taine afirmă, în opoziție cu Ideea concretă, absolută a lui Hegel, că forma exclusivă și totală a existenței este gândirea logică. Axiomul lui Taine reduce ființa concretă la o simplă aparență, materia la un simbol“ (193).

Rezumând cele spuse în urmă, vedem că, după d. D. D. Roșca, Taine este un discipol autentic a lui Hegel, în măsura în care caută, cu argumente luate dela Hegel, să dovedească acest postulat hegelian: că legile la care ajunge gândirea umană sunt în același timp și legile lucrurilor ca atare, ale lucrurilor în sine.

Dar, continuă d. Roșca, autorul „*Inteligentei*“ nu mai este discipolul lui Hegel, în ceea ce privește esența însăși a conceptului, adică natura gândirii. Din planul rațiunii concrete, a lui Hegel, Taine coboară gândirea pe planul intelectului abstract. „Făcând aceasta Taine aduce pe Hegel la Spinoza — la un Spinoza, interpretat într'un anumit fel, bineînțeles“ (194—195). Taine *escamotează* concretul, scăpându-i înțelesul adevărat al doctrinei lui Hegel (413). Noi

am văzut însă ceva mai sus, că departe de a „excamota“ natura, Taine nu-și întemeiază credința în universalitatea legii științifice decât pe credința că oricând și oriunde, existența nu putea fi decât *natură* și ca atare aplicabilitatea conceptelor noastre era asigurată. Dar lucrul acesta nu ne interesează decât incidental aici. Să-l urmărim pe d. D. D. Roșca în argumentarea sa.

În legătură cu chestiunea raportului dintre gândirea lui Taine, pe de o parte și aceea a lui Hegel și Spinoza, pe de altă parte, chestiune atinsă sumar aici, dăm câteva texte, menite să ne arate cum cum raționează uneori d. D. D. Roșca.

„Se întâmplă adesea, zice d. candidat, că Taine apără, cu argumente împrumutate dela Hegel, idei care cadrează mai riguros cu metafizica lui Spinoza, sau, mai precis poate, cu metafizica spinozistă așa cum a interpretat-o Taine“.

Iar ceva mai jos: „Este adevărat că, mai adesea, aceste idei, care parcă provin dela Spinoza, provin în fond dela Hegel, fapt pe care-l recunoaște expres Taine, dar dela un Hegel interpretat de el“... (113).

Am putea crede, din aceste texte, că Taine își păstrează și față de Hegel și față de Spinoza, un spirit de interpretare propriu. Dar:

„De aceea, autorul *Logicei* ar fi renegat poate pe acest discipol care credea că ajunge, prin ideea de cauză mecanică, bazată pe identitatea abstractă, să înțeleagă și să explice chiar și formele gândirii, și ale vieții și ar fi văzut în el mai curând un fiu spiritual a lui Spinoza“. Nota dlui Roșca acum: „A unui Spinoza, așa cum îl înțelegea Hegel și după el Taine“ (301).

Am putea crede acum, că Taine este, la urma urmelor, tot hegelian. Dar la o distanță de vre-o sută de pagini: „Hipolyte Taine înțelege pe Hegel prin intermediul lui Spinoza hegelian, Spinoza matematician și mecanicist și construște, cu materiale pe care le ia din plin din scrierile lui Hegel, un sistem care, în temeliile sale fundamentale, nu este decât un sistem spinozist...“ (414). Gradul de rudenie a lui Taine cu cei doi filosofi este ceva mai greu de descursat aici. Problema în discuție suferă și ea din cauza acestui fapt.

Lăsând deci la o parte acum problema raportului adevărat dintre gândirea lui Taine, Spinoza și Hegel și oprindu-ne la rezultatele obținute cu privire la *conceptele* filosofului francez, rămâne parcă stabilit, cel puțin pentru d. candidat că, *deși diferite de Ideile filosofului german, prin caracterul lor unilateral abstract, ele au comun cu acestea pretenția de a fi absolute.*

Poate fi însă identitate între *Absolutul* care este dat, la Hegel,

în existență chiar și prins imediat de om, ca ceva superior lumii experienței și *absolutul* care, la Taine, va putea fi formulat cândva de om, ca o încoronare a eforturilor lui de a prinde mecanismul ultim al naturii?!

În ordinea în care au fost expuse, am avut un prim argument: *Esența* lui Hegel este tot una cu *esența* lui Taine, pentru că cel din urmă afirmă singur lucrul acesta.

Un al doilea argument: Taine combate fenomenalismul lui Kant și deci, prin acesta chiar, acceptă Absolutul lui Hegel.

Al treilea argument: Dacă este drept că Taine combate *Esența* concretă a lui Hegel, aceasta provine numai din faptul, că el înțelege filosoful german prin intermediul lui Spinoza, etc. . . .

Am văzut, în parte, valoarea fiecărui argument. La nevoie, ne vom opri, în special și la teoria cunoștinții.

În aceste observații însă nu ne ocupăm de teoria cunoștinței și putem lăsa neatinsă chestiunea, dacă intelectualismul lui Taine, francez, cum am văzut că ține acesta să afirme că este, poate fi confundat cu hegelianismul și dacă, prin urmare, conceptele și esențele gânditorului francez sunt identice cu Ideile și *Esența* metafizicianului german. Din cele de mai sus se vede totuși că această identitate a fost contestată și că d. D. D. Roșca nu o dovedește.

Mai mult chiar: din textele date poate foarte bine să fie trasă concluzia că, continuând o tradiție veche franceză și în momentul în care, din pricina unei nevoi generale atunci, în Germania se căuta să se afirme existența unui absolut transcendent, în care natura urma să fie și ea introdusă ca element constitutiv, Taine prepara drumul, ce va fi bătătorit de atunci și pe care, în țara lui Hegel chiar, îl anunța Nietzsche, după care nu există alt absolut decât acela ieșit din apropierea omului de natură. Acesta va fi drumul care va sfârși prin a pune, față în față, ca puncte de plecare a oricărei științe și a oricărei metafizici, tocmai acești doi termeni: „omul“ și „lumea dată“, din a căror apropiere ieșea știința despre care Taine spunea că va putea odată servi de bază metafizicii.

Dar dacă d. D. D. Roșca nu dovedește identitatea absolutului hegelian cu acela a lui Taine, d-sa o afirmă și de aici trage concluzia că *esența* despre care vorbea filosoful francez în artă este identică cu *Esența* lui Hegel și că deci sistemul estetic al celui dintâi nu este decât reeditarea a celui din urmă. De aceea, referindu-se la pasagiile din Taine, în care acesta vorbea de *esența*, de *ideea* din operele de artă d. D. D. Roșca exclamă, plin de încredere: „Să scriem deci acest ultim cuvânt (ideea: nota subsemnatului) cu ma-

jusculă: formula va trăda atunci origina sa hegeliană și expresiunea din vagă cum era, va deveni precisă, umplându-se de conținut, de tot conținutul pe care Hegel îl condensa în acest termen: Idee“ (361—362). Și să tragem apoi consecințele pentru teoria esteticeii!

Ceeace va urma ne va arăta că noi ne-am fi putut dispensa, pentru problema noastră, de toată discuția referitoare la problema *Esentei*, Taine dând, chiar el, direct, soluția cea mai simplă cu putință. Dacă am insistat totuși atât, a fost ca să vedem cum lucrează d. D. D. Roșca și în capitolele referitoare la problema cunoștinței și ca să arătăm cum d-sa ocolește problemele la care ar fi trebuit să se oprească, în primul rând.

Revenind deci la chestiunea estetică, dela care pornisem, este drept, ne spune d. D. D. Roșca, că Taine, după ce amintește în „*Filosofia artei*“, II, 224, că pentru el opera de artă are drept scop să manifesteze un caracter esențial și proeminent, adaugă că: „Pentru aceasta artistul își face o idee de acest caracter, apoi el transformă obiectul real în conformitate cu această idee. Acest obiect apoi, astfel transformat, este *conform cu ideea*, cu alte cuvinte *ideal*. În felul acesta lucrurile trec dela real la ideal...“, frază care este interpretată de Droz ca voind să spună că *ideal* înseamnă, în cazul acesta, *conform cu o idee*, la artistului, nu însă cu *Ideea*, esența lumii. „Dar, zice d. D. D. Roșca, eu nu cred că formula astfel transformată continuă să exprime fondul autentic al gândirii lui Taine“ (360—361).

Di D. D. Roșca „nu crede“ nici aici și ca atare trebuie să ~~putem~~ punem literă mare acolo unde Taine a pus una mică și să luăm drept un absolut hegelian, ceiace era poate numai finala metafizică a unei concepții științifice a lumii. Rezultatul pentru d. candidat este că, în sistemul filosofului francez, arta este acelaș lucru ca în teoria lui Hegel, adică o formă sensibilă a *Esentei absolute*.

Chestiunea nu se termină totuși atât de simplu. În lucrarea sa fundamentală asupra artei, în „*Filosofia artei*“, Taine rezervă, în volumul II, 120 de pagini problemei idealului, pagini cărora d. D. D. Roșca le rezervă „două vorbe“. „Imi rămâne acum, zice d-sa, să spun două vorbe despre ierarhia valorilor estetice“ (395).

Este evident că idealul, pentru Taine și pentru oricine, nu poate fi, în artă, altul decât acela de a reda cât mai mult tocmai ceiace formează „esență“ operei de artă. Felul cum va preciza Taine noțiunea de ideal în artă va servi deci indirect și la clarificarea noțiunii de „esență“. Taine însă este categoric în această privință. Valoarea unei opere de artă atârână de gradul în care va reuși să dea

caractere mai importante, mai binefăcătoare și în stare să se reliefeze mai mult, prin convergența efectelor, un astfel de caracter, adică de lucruri care plasează, toate, idealul în planul lumii concrete.

Din punctul de vedere al importanței caracterului, cu cât un artist este mai mare, zice Taine, cu atât el va putea manifesta mai bine temperamentul rasei sale (*Philosophie de l'art*, II, 280); iar, referindu-se la caracterul binefăcător, pe care trebuie să-l întrupeze opera de artă, Taine ne spune că, începând cu realizarea manifestărilor omenești legate de o modă trecătoare, avem o scară suitoare, în vârful căreia se găsesc figurile homerice, întrupările din Evanghelii, marmurile grecești și așa mai încolo (idem 311—313). Important și binefăcător, acesta este punctul de vedere din care poate fi privit un caracter, atunci când este vorba de ideal, zice deci Taine. „Acestea sunt două fețe ale unei calități unice, *forța*, considerată rând pe rând, în raport cu alta și în raport cu ea însăși. În primul caz, ea este mai mult sau mai puțin importantă, după cum rezistă la forțe mai mult sau mai puțin mari. În al doilea caz, ea este răufăcătoare sau binefăcătoare, după cum ajunge la propria ei slăbiciune sau la propria ei creștere. Aceste două puncte de vedere sunt cele mai înalte din care poate fi considerată natura, căci ele întorc ochii noștrii, când spre esența, când spre direcția ei. Prin esența ei, ea este o grămădire de forțe brute, inegale în mărime, al căror conflict este veșnic, dar a căror sumă de muncă totală rămâne mereu aceeași. Prin direcția ei, ea este o serie de forme unde forța imagazinată are privilegiul unei reînnoiri și chiar al unei creșteri continue. Caracterul este odată una din aceste puteri primitive și mecanice, care sunt esența lucrurilor; sau el este, altădată, una din aceste puteri ulterioare și capabile de a crește, care marchează direcția lumii. Iar noi înțelegem de ce arta este superioară atunci când, ocupându-se de natură, manifestează când o porțiune profundă a fondului ei intim, când vre-un moment superior al dezvoltării ei“ (idem 313—314).

Atunci când ne spune deci, că un caracter, din punctul de vedere al artei trebuie apreciat în ceiace el are *important și binefăcător*, Taine ține să adauge, că acestea sunt două puncte de vedere, cele mai înalte, este drept, *din care poate fi considerată natura*, de către mintea omenească, iar printre caracterele cele mai binefăcătoare, estetic motivate, sunt acelea, după Taine, care pot asigura mai mult dezvoltarea grupului (uman, în cazul nostru) (idem

344). E vorba deci, în artă, de considerații umane și de lucruri utile umanității, nu de esența absolută, independentă de om, a lucrurilor.

Iar pentru a nu rămânea nici o îndoială în privința aceasta, Taine adaugă, că opera de artă atinge culmile cele mai mari atunci când caracterele dominante primesc, *din partea artistului*, subliniem, dezvoltarea cea mai mare (idem 345). Acesta este principiul *convergenței efectelor*, pe care l-am pomenit mai sus. Artă este natura așa cum trebuie să o vadă societatea umană, care dorește să-și asigure maximum de viață, de dezvoltare și de noblete.

Dar aceste chestiuni abia sunt atinse de d. D. D. Roșca, și nu toate de altfel (pg. 394—395; 397—399). Aici chiar, cea mai mare parte din spațiu este rezervată citatelor din Hegel și din operele din tinerețe a lui Taine, așa încât nota umană, din partea rezervată idealului, rămâne nementionată. Problema idealului, așa cum o pune Taine, constituie totuși finala care subliniază spiritul diferit cu care lucrează Taine, față de Hegel.

Rezumând observațiile noastre din această a treia parte a expunerii ce facem, putem spune că ele constată o dorință exagerată, de a avea dreptate cu orice preț, lucru care atrage concluzii forțate și omiteri regretabile de fapte, adică o atitudine de spirit care nu este nici ea compatibilă cu funcțiunea de dascăl universitar, unde chestiunile de principii se pun neîncetat și unde tocmai din această cauză, spiritul are mai mult ca aiurea nevoie de obiectivitate intelectuală.

IV. Necunoașterea problemelor conexe.

Incepem a patra parte a observațiilor noastre cu o constatare, pe care am mai enunțat-o și care are un caracter mai general.

Dacă, pe de o parte Taine este, în genere, după d. Roșca, un imitator, fie a lui Hegel, fie a lui Spinoza, fie al fiecăruia dintre ei, văzut prin celălalt, Hegel, pe de altă parte, a apărut în ochii dlii candidat drept un inovator aproape universal.

„Idealul însă, ca concept estetic, zice d. Roșca, este o noțiune hegeliană: el este conceptul central al esteticii lui Hegel“ (336).

La Taine avem apoi ideea determinismului universal, „idee pe care Taine a luat-o tot dela Hegel“ (349).

A luat Taine, de fapt, aceste idei dela Hegel?

N'a pus nimeni înaintea filosofului german problema idealului în artă? N'a vorbit nimeni apoi, în țara lui Descartes și a **Enciclopediei** secolului al optsprezecelea de determinism universal, fizic

întâi, moral apoi și universal în fine, nerămânându-i lui Taine decât să fie inițiat de Hegel în secretele determinismului estetic? Iar aceasta, cum zice d. Roșca, „indirect, adică prin ideea generală a determinismului universal și apoi și direct, căci, citind *Cursul de estetică* al filosofului german, Taine a putut (sublinierea este a subsemnatului) să găsească acolo considerații analoge cu acele pe care el le-a pus mai târziu în capul „*Filosofii artei*“ (350)“. Aceasta în țara lui Jean Bodin, care susținuse că mediul geografic modifică, dela țară la țară, după variațiile lui, sufletul omului și în țara lui Voltaire, care spunea că, dacă broaștele ar vorbi, chiar și ele ar da frumosului cu totul altă definiție decât omul, datorită construcțiilor lor diferite de a noastră!

Dar să ne oprim la o problemă mai legată de chestiunea frumosului.

După Taine, ne aminteste d. Roșca, *frumosul și adevărul sunt identice, arta și știința redau același lucru, din două puncte de vedere și cu două feluri de mijloace*. Urmându-l apoi pe d. Roșca, luăm act de textele din Hegel, în care găsim deasemenea, ideea că artistul și filosoful revelează aceeași realitate, că adevărul și frumosul sunt înrudite, identice în esența lor. „Este“ totuși „atât de clar“ cât susține d. Roșca, „din toate aceste texte — pe care le-am dat cu titlu de exemplu“, zice dsa, „că Taine a luat dela Hegel ideea că arta este o formă a cunoștinții, un fel de filosofie sau știință...“ (374)? Nu s'ar putea oare susține și ceva, care să semene aproape cu contrariu? Nu este vorba, desigur, ca Hegel să fi luat idei dela Taine, ultimul având abia trei ani la moartea celui dintâi. Nu sunt însă o sumă din ideile lui Hegel idei franceze, idei în mijlocul cărora a trăit și s'a format Taine?

Ca să ne ținem întâi la ceea ce este mai general, fermentul raționalismului, sub forma lui filosofică nu a eșit el din Franța și nu este primul mare filosof german, Leibniz, o reacțiune și într'un sens, desigur, o complectare numai a lui Descartes? Ideea raționalității lumii nu a radiat ea din Franța și sbucirile filosofice germane, au avut ele alt efect, asupra gândirii franceze, decât să o facă să lărgească și să complecteze, la rândul ei, noțiunea prea abstractă poate, dela început? Față de natura lui Hegel, îmbăcsită cu transcendent, nu este lumea dată, a „manifestațiilor“ lui Taine, căm ceea ce era individul viu, politic al filosofiei secolului al XVIII francez, față de individul-monadă a lui Leibniz, distanțat de noi prin însăși terminologia metafizică ce-l desemna? Ceea ce Germanii au combinat neîntrerupt, conștiința și lumea dată, spre a le îngloba

într'o unitate suprasensibilă, n'au încercat francezii mereu să distingă, tinzând să dea și fiecărui din aceste două domenii o demnitate independentă de orice altă esență, decât cea umană? În țara sa de origină, în Franța, raționalismul, cu nuanța sa intelectualistă, nu a format el o atmosferă care, timp de 300 ani, s'a infiltrat neîncetat și tot mai mult în toate laturile vieții, catalogând și precizând locul fiecărui punct al existenței, formând apoi sinteze tot mai mari și preparând astfel apoteoza spiritului uman, așa cum o găsim la Taine, care, luând ca punct de plecare lumea dată, reală și infinită, nu mai descoperă altceva în univers decât legea esenței acestui univers, pe care omul o dibuește, o aplică zi de zi și poate spera să-i descopere, într'o zi, formula infinită, corespunzătoare naturii, infinită și ea?

Ce au făcut Francezii, de 300 ani, decât să caute esența rațională a fiecărui lucru, a fiecărui domeniu și nu sunt ei acuzați tocmai de faptul că au întins prea mult coarda în această direcție?

Tendința aceasta se vede cât se poate de bine și în problema la care ne oprisem adineaori: apropierea dintre frumos și adevăr. Hegel a afirmat, desigur, că frumosul este o față a adevărului. Dar lucrul acesta era o dogmă literară, de sute de ani, în Franța, de pe vremea lui Boileau. Nu seria acesta lui Racine, cum ne spune Nisard¹⁾, că: „*Rien n'est beau que le vrai*” și nu adaugă academicianul francez că această idee se precizează în *Arta poetică* în sensul că ea se potrivește nu numai poeziei, ci tuturor artelor, căci toate trebuie să aibă drept ideal adevărul? Iar pentru a înțelege și mai bine întinderea coplesitoare a acestei idei, nu ne spune tot Nisard că *Arta poetică* exprimă însuș instinctul poporului francez? (*Histoire de la litt. fr.* T. II, 309, 318, 319). Lucrarea lui Daniel Mornet: *Histoire de la clarté française*, arată și ea cu o bogăție enormă de fapte, cum în Franța, dela sfârșitul evului mediu chiar, începe o mișcare, ce continuă încă, după ce a suferit unele întreruperi și care constă în a face din claritatea ideii esența frumosului. Mornet ne arată și care au fost împrejurările din Franța, împrejurări care au dus la acest rezultat, al cărui efect și al cărui spirit Taine nu numai că l-a simțit, desigur, apăsând asupra sa prin toți porii sufletului său, în școală și în afară de școală, dar l-a putut, ca să vorbim și noi ca d. Roșca, citi în lucrări speciale, ca aceea a lui Boileau, sau în opere de entuziasm, ca prefața pe care poetul tinerimii

¹⁾ Cităm, la întâmplare, din Nisard, o idee pe care o găsim în oricare manual, cât de elementar, referitor la istoria literaturii franceze!

de atunci Victor Hugo, o scria, în 1822, la *Odele și Baladele* sale, și în care spunea că trebuie să așezi „compoziția deasupra unei idei fundamentale”, să „pui mișcarea odei în idei“! — Nu spunea tot Hugo, că poezia este „în idei“? Și nu spunea Chateaubriand, la 1800, în *René*, vorbind de poeți, că „acești cântăreți sunt de rasă divină... și că ei explică legile universului“? Iar V. Hugo nu mai spune el că marii artiști vor redeveni într-o zi marii inițiatori ai maselor, poezii unei religii fără dogme?

Ar fi greu să presupunem, că Taine a crescut în afară de toate aceste influențe și că ideile, în aer și realizate în țara lui, repetăm, de sute de ani, i-au venit direct, din Germania, dela Hegel. În orice caz, ideea aceasta este tot ce poate fi mai francez și în doctrina lui Taine ea va purta caracterele specifice țării sale. Ea va fi, în primul rând, clară, analitică, cum zicea Taine și nu va apropia, cum am văzut, decât ceea ce poate fi apropiat, în cadrul stabilit de intelectul nostru, esența pe care o redă arta, fiind compusă din noțiunile mai importante pe care le are omul despre lume și care sunt mai de valoare pentru el.

Apucând pe un drum greșit, nu este de mirare că d. candidat Roșca face din Taine, cum știți, când un hegelian, când un spinozist, când un spinozist hegelian, sau un hegelian spinozist și așa mai încolo, atunci când era mai simplu să nu uite că el este, în primul rând, un francez, urmaș direct al lui Boileau, în privința concepțiilor sale asupra identității adevărului și frumosului.

Cu aceasta am ajuns la a treia mare vină a dlui Roșca. Dsa, deși spune la început că Taine a suferit mai multe influențe, atunci însă când studiază pe a lui Hegel o mărește atât încât face, în aparență, inutil orice alt împrumut și în felul acesta Taine ne apare drept o escrescență a spiritului lui Hegel, deviată și am putea zice degenerată. Studiind influența lui Hegel, d. Roșca a uitat că acesta lucra asupra spiritului unui popor cu veche tradiție filosofică și artistică și că Taine nu va putea fi înțeles, privindu-l prin prizma metafizicianului dela Berlin, cum a făcut dsa. Centrul gândirii lui Taine este aiurea, în Franța; influența germană este un fenomen secundar. Dacă se uită acest lucru, Taine este, parafrazându-l pe d. Roșca, de neînțeles, sau ajunge să fie definit în chipul barbar în care o face dsa, atunci când îl plimbă dela Hegel la Spinoza și îndărăt. Vina dlui Roșca este că n'a ținut seama de mediul imediat a lui Taine, voind totuși să ne dea imagina esențială a gândirii acestuia. Din acest punct de vedere, deasemenea, a dat deci dovadă de o lipsă de maturitate, care-l face nepropriu încă pentru locul ce-l doarește.

Mai relevăm câteva amănunte, care arată, la d. Roșca, fie o oarecare lipsă de modestie, fie o lipsă de informație precisă, lipsuri regretabile la un tânăr învățat și dăunătoare la un profesor.

Desigur, zice d. candidat, nu este exagerat să susținem, cu Brunetière, că, dela Hegel, nici un scriitor n'a mai pus în circulație atâtea idei cât Taine. „In ceea ce privește „noutatea“ lor, a acestor idei, însă, ea este cu mult mai puțin mare decât crede Brunetière, Noi am constatat lucrul acesta și încă în abundență“ (407). Dacă prin aceasta d. Roșca înțelege că ideile erau luate de Taine dela Hegel, credem, din cele expuse, că dânsul, dacă nu altceva, dar exagerează valoarea definitivă a documentației sale!

D. Roșca ne vorbește apoi de o altă problemă hegeliană, pe care o găsim la Taine. Acesta zice că orice artă termină prin a deveni știință și că finala poeziei este filosofia. Comentând pasajul cel lung în care Taine descrie aceste tranziții, d. Roșca, exclamă: „Iată una din acele schițe istorice strălucitoare și ambițioase, atât de dese la Taine“ (381—382). „Ideea aceasta, continuă d. Roșca, a unei ordini cronologice, în conformitate cu care „ideea unui secol“ sau aceea a „unei civilizații“ se manifestă în mod necesar, întâi, sub forma de frumos (artă) și apoi sub aceea de adevăr (filosofie, știință) este și ea, o concepție hegeliană în gradul cel mai înalt“. După Hegel „noi avem trei forme care aparțin la ceea ce el numește „sfera absolută a spiritului“, trei forme în care se exprimă Ideea: arta, religia și filosofia (382).

Ei bine, această idee, „hegeliană în gradul cel mai înalt“ este, cum știe orice persoană care s'a ocupat puțin cu istoria filosofiei, un lucru pe care d. Roșca se pare că l-a cam neglijat, o idee a lui Vico, a aceluia Gian-Battista Vico, care, ceva mai înainte de Hegel, în 1725, publica vestitele sale „*Principi di scienza nuova*“, unde, între alte lucruri, vorbește și de cele trei epoci: poetică, eroică și intelectuală, prin care trece orice societate. E o idee care va trăi, se va răspândi pretutindeni și mai ales în Franța lui Taine, unde Saint-Simon, care a murit înaintea lui Hegel, îi va da pecetea știută și pe care o va desăvârși Auguste Comte.

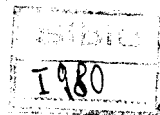
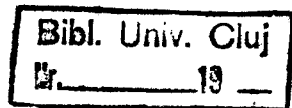
În alt loc, d. Roșca ne spune că apărând, în a doua jumătate a secolului al XIX-a, caracterul serios al artei, care face parte din „sfera absolută“ a spiritului, „estetica hegelianului Taine ne apare ca o reacțiune originală în contra doctrinelor în curs, de la Kant și Schiller. Taine se întâlnește cu Guyau și Nietzsche, „pentru

a reacționa contra ideilor susținute întâi de Kant și Schiller, iar apoi răspândite de școala evoluționistă a lui Spencer, idei care se găseau la cei mai mulți din esteticienii contemporani cu Taine și după care arta n'ar fi, în fond, decât un joc liber al imaginației și al judecății noastre" (365)¹⁾. Dacă „liber“ înseamnă în acest pasaj neserios și neutil, atunci nu acestea erau ideile lui Kant și Schiller; iar dacă nu acesta este înțelesul, nu vedem de ce trebuia să reacționeze Taine împotriva lor! Aici, deasemenea, d. Roșca se grăbește să afirme, fără a fi suficient documentat în materie, în cazul de față necunoscând caracterul esteticii lui Schiller și Kant.

Terminăm aici cu observațiile noastre. Ele n'au fost prea favorabile dlui Roșca. Ne grăbim să adăugăm că ceea ce dsa a dat până acum arată o miticolozitate, în felul de a munci și o tenacitate, care nu sunt todeauna defecte. Ele pot deveni chiar calități de primul rang atunci când sunt puse în serviciul unor însușiri mai înalte. De existența acestora din urmă, d. Roșca n'a dat însă prea mare dovadă până acum. Dsa le poate câștiga, lucrând alături de profesori mai bătrâni, în calitate de dascăl fără răspundere. Să înceapă ca docent practicant și dacă așteptările bune ale celor mai bătrâni se vor împlini, nimeni nu-i va sta în cale. În stadiul actual al dezvoltării sale, noi îl socotim încă nepregătit să profeseze oficial și cu răspundere la universitate.

Iar acum un cuvânt de încheiere. Am făcut aceste considerații după citirea conștiincioasă a lucrării principale a dlui Roșca și cu toată seriozitatea ce suntem în drept s'o cerem dela un profesor universitar, atunci când e vorba să cerceteze titlurile unuia care dorește să intre în corpul profesoral al învățământului superior. Aștept dela Onor. Consiliu, să procedeze față de observațiile noastre cu aceeași conștiinciozitate și cu aceeași seriozitate.

17 Martie 1930.

¹⁾ Toate textele date, afară de cazurile specificate, sunt din lucrarea domnului D. D. Roșca: *L'influence de Hegel sur Taine, théoricien de la connaissance et de l'art.*